

Mesterházy Károly

Honfoglalás kori nyereg Ártándról

Negyven év telt el azóta, hogy *László Gyula* elkészítette egy honfoglalás kori magyar nyereg rekonstrukcióját.¹ Nyeregmaradványok ugyan már korábról is ismertek voltak, de hiteles, rekonstrukcióra alkalmas megfigyelésekkel még senki sem rendelkezett. Ha pl. egy-egy leletben fára szegezett ezüst lemezeket találtak, megelégedtek annak megjegyzésével, hogy valószínűleg nyereg maradványról van szó.² *László Gyula* rekonstrukciója a nyeregkapák alakját kirajzoló soltszentimrei csontfaragványok, valamint a kenézlői és koroncói nyeregszárny maradványok alapján készült el. A faragott csontlécekkal és -lemezekkel díszített nyergek maradtak később is a kutatás előterében, hiszen ezek voltak a nyereg alakját legbiztosabban kirajzoló emlékek. Mégis, viszonylag sokáig kellett várni a következő nyeregkonstrukcióra. Az újabb, leíró jellegű, részletes közlemények mind az 1970-es években láttak napvilágot. Ezek közül csontlécekkal, ill. -lemezekkel díszített X. századi nyergek voltak a gádorosi, az issák-balázspusztai, XII. századi a Zelenki-i, és avar kori a tiszafüredi. Két viszonylag ép mongóliai nyeret *U. Köhalmi Katalin* közölt, és számos más nyeregmaradvány

1 *László Gy.*: A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch. Hung. 17 (Bp. 1943)

2 *Börzsönyi A.*: Gyömörei sírlelet a honfoglalás korából. Arch. Ért. 32. (1912) 214—19: a gyömörei lemezek ma már nagyon töredékesek, a győri múzeumban tarsolylemez részeként vannak beletárolva, ltsz. 53.332.8.; *Bodrogvécs: Dókus Gy.*: Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében. Arch. Ért. 20. (1900) 42.; *Supka G.*: Honfoglalás-kori leletről Mezőtúron. Arch. Ért. 29 (1909) 264: a mezőtúri leletek elvesztek.; *Csorna-Súlyhegy: Hampel J.*: A honfoglalási kor hazai emlékei. A magyar honfoglalás kútfoái. (Szerk.: *Pauler Gy.* és *Szilágyi S.* Bp. 1896) 611.; Mohács: Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Oszt. ltsz. 2/1951. 24—25., ezüstlemezek, bőr- és fadarabok. *Kiss A.*: Baranya megye X—XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és Árpád-kori temetőinek leletanyaga I. (Bp. 1983) 428.; *Fehér G.—Éry K.—Krolovánszky A.*: RT 2 (1962) 682. tétel. *Dienes I.* néhány más lemezdíszítéses nyeregről is említést tesz az orosházi nyeregveretekkel kapcsolatban (Orosháza — Pusztai Ignácné tanyája): *Dienes I.*: A honfoglaló magyarok. (Orosháza története és néprajza. I. Szerk.: *Nagy Gy.* Orosháza 1965) 165. 25. jegyzet; *Csabacsüd, Szeged-Öthalom, Kunágota, Szeged-Szabadka határa*: MNM népvándorlás kori napló ltsz. 4/1942. 4.: kápára való ezüstlemez.; *Móra F.*: Lovassírok Kunágotán. Csanádvármegyei Könyvtár 5 (Szeged 1926) 5. kép 46—54.; *Varázseji G.*: A szeged-öthalmi őstelep és temető. Arch. Ért. 14 (1880) 323—36. 54. t. 13.; *Üllő*: ezüstlemez töredékek, MNM népv. kori napló 12/1940. 9.; *Nagyteremia*: famaradványok és nyeregveretek, MNM ltsz. 76/1877. 16—17.; *Soltvadkert*: nyeregveret, MNM népv. kori napló 1/1938. 7. A koroncói leletben levő hasonló lemezekről *László i. m.* 30. III. t. 16—18.

publikációja készült el, vagy legalábbis említés történt róluk.³ Valamennyi feldolgozás alapirodalma közé tartozik a soltszentimrei nyereg és a *László Gyula* által helyreállított kudyrgi és más nyergék rekonstrukciója.⁴ A közölt nyergék nem azonos típusba tartoznak. Még a magyar nyergék között is van eltérés.

Díszítésrendszerét tekintve teljesen más nyeret mutatott be *Dienes István*, melynek azonban még nem készült el a feldolgozása. A Sopron megyében, Szakonyban előkerült nyereg előképáját sűrűn beborították az ezüst lemezek. Az 1972-ben közzétett rajz az előképa díszítőrendszerét mutatja be. *Dienes* szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a hátsó kápa díszítése nem volt pontosan helyreállítható, a nyeregszárnyak pedig díszítés nélküliek voltak. Éppen e tekintetben ad felvilágosítást az ártándi nyereg. A másik fontos, ezüst lemezekkel díszített nyeret *N. A. Mazsitov* mutatta be a baskiriai Isimbajból. A nyereg előképájának miniatűr rajzáról csak a díszítés jellegét és rendszerét olvashatjuk le.⁵

A szakonyi és isimbaji nyereghez hasonló került elő 1965-ben a Biharkezes és Ártánd határán húzódó Nagyfarkasdombon. A 6. számú sírban néhány szegényes ékszeren kívül rozettás lószerszám⁶ és egy ezüst lemezekkel díszített nyereg volt. A nyeret a sír keleti felében a lábszárcsontokra helyezték úgy, hogy az előképa a bal lábszárcsont felett, a hátsó kápa pedig a váz bal oldalán kívül feküdt. A nyeregdeszkák a lábakra majdnem merőlegesen helyezkedtek el. (1—2. kép.)

- 3 *Bálint Cs.*: A gádorosi honfoglalás kori nyereg. Arch. Ért. 101 (1974) 17—43.; *E. H. Tóth.*: The equestrian Grave of Izsák-Balázspusztá from the Magyar Conquest. Cumania 4 (1976) 141—184.; *Garam É.*: Avar nyereg Tiszafüredről. Arch. Ért. 96 (1969) 83—90.; *Kóhalmi U. K.*: Two Saddle Finds from Western Mongolia. Acta. Arch. Hung. 20 (1968) 347—58.; *Szabó J. Gy.*: Honfoglalás kori sírok Eger-Répástatón. Egri Múz. Évk. 2 (1964) 112—114.; *Točík. A.*: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. (Bratislava, 1968) 47, XXXVI. t. 22, 23: Szered.; *Kirpičnikov. A. N.*: Snarjashenija vsadnika i verhovogo konja Rusi IX—XIII. vv. Svod Arch. Ist. EI—36 (Leningrád, 1973) 38—39: Zelenki.; *Maksimov. E. K.*: Pozdnejšie sarmatoalanskie progrebienija V—VIII. vv. na territorii Nižnego Povolž'ja. Arheologičeskij Sbornik. Trudy Saratovskogo oblastnogo Muzeja Kraevedenija I (1956) 74—75.: Borodaevka 9. kurgán 5. sír.; *Runič. A. P.*: O konskoj sbrue iz rajona Pjatigor'ja. Szovj. Arh. 1973/2. 163—69: Rim gora.; *Kizlasov. I. L.*: Kurgany srednevekovyh haskasov XIII—XIV. vv. Szovj. Arh. 1978/1. 122—140: Kamenka V. 3. kurgán.; *Vajnsztejn. S. I.*: Nekotorye voprosy istorii drevnetjurksoj kul'tury. Szovj. Etn. 1968/3. 67.: Hirhir folyó mellett lelet, lásd hozzá *Kirpičnikov. A. N.*: i. m. 40. 29. jegyzet.; *Savinov. D. G.*: Iz istorii ubranstva verhovogo konja u narodov južnoj Sibiri (II. tysjacaletie n. e I. Szovj. Etn. 1977/1. 31—47.: Csaszovennaja Gora.; *Pletnjova, S. A.*: Die Chasaren. (Leipzig 1978) 42.: Belendzser.; *Barkova. L. L.*: Progrebienija konej v kurgane Sibe. Arh. Sbornik Erm. 20 (Leningrád 1979) 62—63.; *Mandel'stam. A. M.*: O rezul'tatah rabot na mogil'nike Ajmyrlyg. Arh. Otkrytija 1970 g. (Moszkva, 1971) 217.; *Kirpičnikov. A. N.*: i. m. 34—35. 6. jegyzet és 98. old.: Jablonova stb.
- 4 *László Gy.*: A koroncói lelet.; *U. ő.*, Etudes archéologiques sur l'histoire de la société des avars. Arch. Hung. 34 (Bp. 1955).; *Werner. J.*: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. (München, 1956) 50—52.; *Paulsen. P.*: Alamannische Adelsgräber von Niederstotzingen. (Stuttgart, 1967).; *Gavrilova. A. A.*: Mogil'nik Kudyrge kak istočnik po istorii altajskih plemen. (Leningrád, 1965) 84—87.; *Fedorov—Davidov. G. A.*: Iskusstvo kočevnikov i Zolotoj Ordy. (Moszkva, 1976).; *Kirpičnikov. A. N.*, i. m. 38, 40.
- 5 *Dienes I.*: A honfoglaló magyarok. Hereditas. (Bp. 1972) 25.; *Mažitov. N. A.*: Južnyj Ural v VII—XIV. vv. (Moszkva, 1977) 29, 196. I. t. 235. ábra.
- 6 *Mesterházy K.*: Nemzeti szervezete és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. (Bp. 1980) 8—9. kép.

Az előkápa díszei

1. Ötszögletű lemez, ezüst. Két párhuzamos oldala alul két csúcsban összefutó rövidebb oldalt fog közre. A felső rész a párhuzamos oldalakra megközelítően merőleges volt, és rá volt hajtva a kápa peremére. Az előkerüléskor a bal felső szeg nem volt a szeglyukban, jelenleg a szögleteken 5 félgömbös fejű ezüst szeg jelzi a felerősítés módját. A szegeket időnként megújíthatták, mert az egyik felső szeg felett régi szeghely látszik. A kápa felső peremére hajló hiányos részen szintén két szeglyuk látszik. Az 5—6 mm átmérőjű félgömbös ezüst szegfejek belsejébe 12—13 mm hosszú ezüst szegececseket forrasztottak. Eredetileg a kápa felületéhez igazodva felül domború, alul homorú lehetett. A rövid oldalak hossza 19, ill. 20 mm, a párhuzamos oldalaké 23, ill. 33 mm, a felső oldal 34—35 mm (előoldal 3. kép 4., hátoldal 5. kép 1.). A lemezt az előkápa közepe táján találtuk, csúcsával lefelé (7—8. kép.).

2. Ötszögletű ezüst lemez, párhuzamos oldalak nélkül. Két rövidebb oldala csúcsban fut össze, hosszanti oldalai szintén összetartóak. A két rövidebb oldallal szemben fekvő oldal töredezett. A lemez felülete sima, de a helyszíni felvétel alapján látható, hogy a lemez felső része a kápa homorú felületéhez igazodott, alul pedig a kápa belső (alsó) ívére lehetett szegelve. (8. kép., bal oldali lemez.) Legnagyobb hosszúsága 37 mm, legnagyobb szélessége 26 mm (3. kép. 6.).

3. Az előbbihez hasonló ezüst lemez 5 ezüst szeggel. Töredékes, rossz állapotú. Hossza 39 mm, szélessége 25 mm. (3. kép. 8.)

E két utóbbi kis ötszögletű lemez az egyes számú (3. kép. 4.) veret két oldalán, kissé lejjebb került elő, előbbi a felvételen is jól látható, míg az utóbbi az előkápa jobb oldalán egy szügyelőveret alatt feküdt. A köztük levő távolság 16 cm volt. E három lemez helyét pontosan rögzítettük, és minden kétségen kívül az előkápa-hoz tartoznak. A többi lemez másodlagos helyzetben került elő, ill. egynek nem jegyeztük fel a pontos helyét. Így az előkápán való elhelyezésük csak nagy valószínűséggel állítható.

4. Ezüst lemez, töredékes, három ezüst szeggel. Alsó része háromszög alakú, felső része a kápa peremére hajlott vissza. A felső rész közepén szeglyuk látható, melynek nincs nyoma a lemez alatt megmaradt fatöredéken. Valószínűleg másodlagos felhasználású lemez, mert bal oldalán a két szög között félkör alakú szeglyuk látható, és ennek mentén nyírták szét az eredeti lemezt. Az alatta levő famaradványok jelzik a fa vastagságát. A kápa belső oldala, ill. pereme lekerekített, a külső oldalon majdnem derékszögű törése van és felülete homorú. A belső oldalon a perem alatt két vékony, kissé elkalapált végű réz vagy ezüst huzalszegecs látható, hegyük tehát a lemezek felé áll. A kápa hátoldalából, 1,5—2 mm-re állnak ki. Rendeltetésük ismeretlen. A lemez alatti fa vastagsága kb. 10 mm. Ennek előoldalán, a jobb oldalon, a lemez alatt szeg helye látszik, amely már a feltáráskor is szeg nélkül jelentkezett. A lemez szélessége 30 mm. Eredeti helyétől távol, a bal térd külső oldalán került elő (3. kép. 1.).

5. Ezüst lemez, megközelítőleg háromszögletű. Hosszabb oldala töredezett, a rövid oldalak csúcsa szintén hiányos. A lemezen a félgömbös fejű szegek lenyomata látszik. A halott szájában találtuk, de nyilvánvaló, hogy a nyereg tartozéka. Hossza 34 mm, a rövid oldalak szélessége kb. 20—20 mm volt (3. kép. 5.).

6. Ötszögletű nagyobb ezüst lemez, párhuzamos oldalak nélkül. Töredékes, rossz állapotú. Felerősítése három ezüst szeggel történt. Két hosszabb oldala hegyesszögben fut össze, két rövidebb oldala is összetart. Már eredeti helyén is rossz állapotú volt, erre utal a törött oldalon levő szeg elhelyezése. A letört oldal szélén két szeglyuk látszik. A szegekhez famaradványok oxidálódtak. A felső szeg alatti rész a kápa előoldalán lehetett, a töredezett sáv pedig, bár peremén sehol sem látszik hajlítás nyoma, a kápa peremére lehetett hajlítva és szegelve. Csúcsával lefelé állhatott: ezt bizonyítja, hogy a hegyesszögű csúcsban levő alatt, a lemez peremén túlnyúló fadarab van. Legnagyobb hosszúsága 64 mm, szélesség-

ge 51 mm. Több nappal a sír felbontása után találtuk meg, másodlagos helyen (3. kép. 3.).

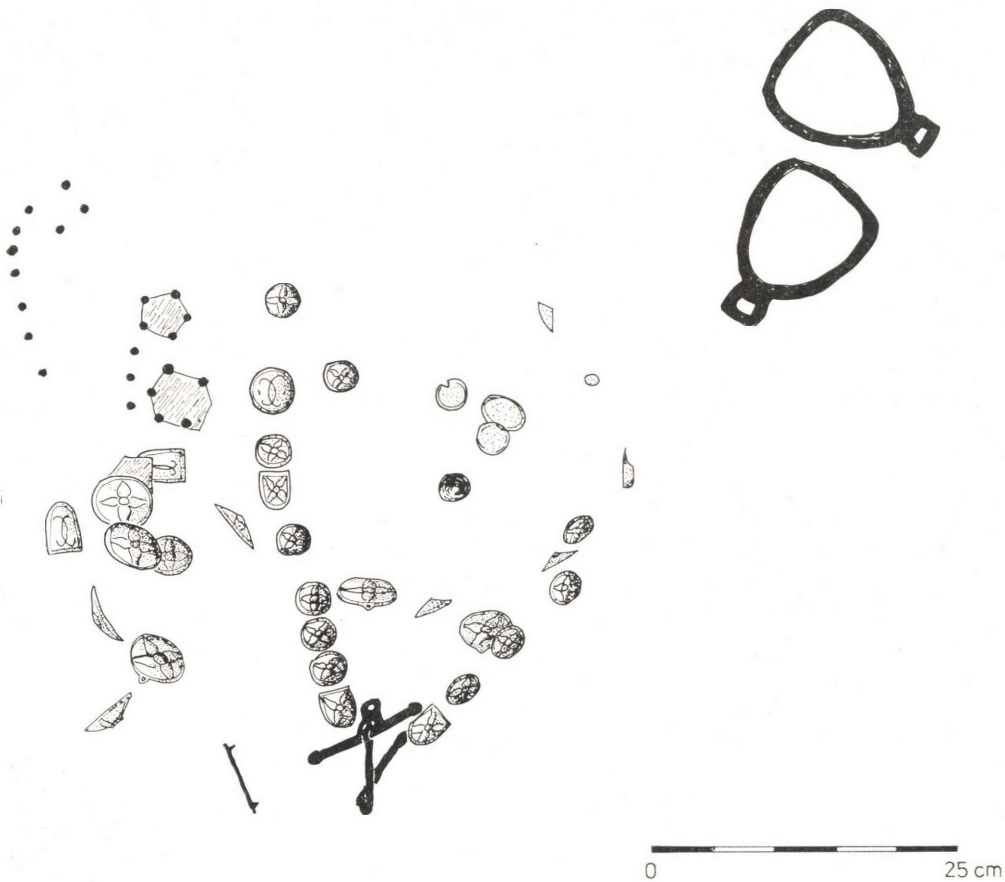
7. Ötszögletű ezüst lemez. Két rövid, párhuzamos oldala két hosszabb, tompaszögben összefutó oldalt fog közre. A tompaszöggel szembeni oldal töredékes, a kápa peremére hajlik vissza. Négy ezüst szeggel volt a kápára erősítve. Ezekből kettő az eredeti, egy pedig másodlagos helyen van. A csúciban volt szeg hiányzik. Két szegen famaradványok vannak. Az egyik famaradványon ezüst vagy réz huzalszegcs is látszik. A lemez hosszúsága 28 mm, szélessége 36 mm. Alsó része homoródó, a kápa vájátát követte. Valószínűleg az előkápa díszei közé tartozik, bár pontos helyét a felvételkor nem jegyeztük fel, és így a helyszínrajzon levő lemezekkel nehéz volna azonosítani (3. kép. 2., hátoldal 5. kép. 5.).

A hátsó kápa lemezei

1. Ötszögletű ezüst lemez 6 ezüst szeggel. Két párhuzamos oldal két tompaszöglet bezáró oldalt fog közre. A tompaszöggel szemben fekvő oldalon a lemez sérült, hátra, helyesebben szólva előre hajlik a kápa peremére, és a perem famaradványát zárja magába. A lemez visszahajló részének szélén három szeglyuk van, egy közepén, kettő a hosszabbik párhuzamos oldal mellett. Az ezüst lemez előlapjának közepén 25 mm-es átmérőjű kerek aranyozott folt van. A kápa külső oldalán a perem domború, a 17–18 mm-es perem alatt homorú vájat van. E részen a lemezek felülete is homorúan követi a kápa felületét. Csak az alsó csúciban éri el a lemez a vájat alsó peremét. A párhuzamos oldalak hossza 33, ill. 40 mm, a legnagyobb hosszúság 55 mm, szélesség 55 mm. A hátsó kápa peremének közepén helyezkedett el (4. kép. 3., hátoldal 5. kép. 2.).

2. Ötszögletű ezüst lemez. Két ötszögletű részből állították össze. A nagyobbik félen két párhuzamos oldal fog össze két rövidebb, tompaszöglet bezáró oldalt. A kisebbik fél hasonló, de párhuzamos oldalai rövidebbek. A párhuzamos oldalak mentén illesztették össze a két lemezt és itt szegelték össze őket. A felső lemez háromszögletű vége a kápára hajlik vissza, hiányos. Az alsó részen három ezüst szeg van a szögleteken. A két rész illeszkedésénél a széleken szintén egy-egy ezüst szeget találunk. A kápa felső peremére visszahajló háromszögletű részt egy ezüst szeg fogja a kápa fájához, ez azonban hiányzik. A visszahajló rész ép felének közepe táján ezüst vagy réz huzalszegcs üti át a lemezt, melyet a kápa belső oldala felől vertek a lemezen át a fába. Ez talán utólagos megerősítésre szolgált. Hasonló szegecsek több darabon is megfigyelhetők, de azok szerepe ismeretlen, mert nem ütik át a lemezeket, sőt lemez nélküli farészekben is előfordulnak. A lemezen a kápa pereme felett is van egy szeglyuk, alatta azonban a fában nincs nyoma szegnek. A lemez alatt nagyobb káparadvány látható. A kápa felső szegélye lekerekített, külső oldalán kb. 15 mm-rel a perem alatt homorú vájat kezdődik, melyhez az ezüst lemez felülete is igazodik. A kápa belső oldala enyhén ívelt, bár ennek oka a kiszáradó fa megvetemedése is lehet. A fa vastagsága a peremnél 12 mm. A kápa külső oldalán, a nagy középső lemez felőli oldalon háromszöglet alkotó három félgömbösféjű szeg látható, melyek alatt ezüst lemezke van. A lemez legnagyobb hossza 31 mm, szélessége 32 mm. A lemez két része eredetileg két külön veret lehetett, mert a felső részen, ahol a két lemezt összeszegelték, egy szeglyuk látszik. A lemez szembenézetben a kápa bal oldalán, a nagy ötszögletű lemez után következett (4. kép. 2., hátoldal 5. kép. 4., 9. kép.).

3. Ötszögletű ezüst lemez. Az előbbihez hasonló alakú és méretű, szintén két korábbi, valószínűleg sérült ötszögletű lemezből állították össze. Az alsó részen levő lemezt 5 ezüst szeg fogta a kápához, a felső részen levőt pedig, amely a kápa peremére hajlott rá, csak egy szeg, a középső részen. A lemezt a kápa felszínéhez igazították, s így követi a perem domborulatát és a perem alatti vájat homorulatát. A lemezt már eredetileg is két részből összedolgozva helyezték a

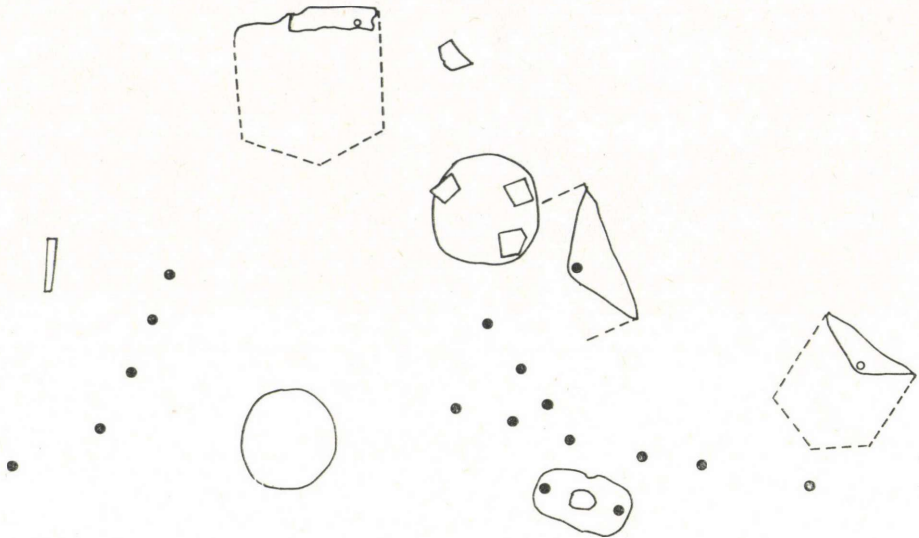

1. kép. Ártánd-Nagyfarkasdomb 6. sír

kápára, mert a peremen levő két hiányzó szeget jelző szeglyuk alatt a kápa megmaradt darabján nincs lyuknak nyoma. Ugyanakkor a meglevő szegek esetében mindig jól látható a fában a szegek helye, akkor is, ha a restaurálás során kiestek. A lemez legnagyobb hosszúsága 32 mm, szélessége 30 mm. Szembenézetben a kápa bal szélső lemeze volt (4. kép. 1., hátoldal 5. kép. 3., 9. kép jobb szélső lemeze.)

4. Ezüst lemez, hiányos, töredékes. Valószínűleg ötszögletű volt, két párhuzamos oldal fogott össze két tompaszögben találkozó rövidebb oldalt. A tompaszögű csúccsal szemben hiányos, töredezett oldal van. A lemez pereme helyenként visszatüremkedett, már így volt a kápára erősítve is. A párhuzamos oldalak mentén 3 félgömbös fejű ezüst szeg van, a negyedik az oldal megrongálódásakor eshetett ki. A tompaszögű csúcsban a szeg helye körül félkörben kitért a lemez. A vele szemben levő oldalon a famaradványon egy szeg van, amely alatt viszont nem volt lemez. A famaradvány felülete egyenes, görbületnek nincs rajta nyoma. Lehetséges, hogy eredetileg két részből összeállított lemez volt, melynek felső része már korábban leesett a nyeregről. A hátsó kápához való tartozását főleg a lemez alakjából és méretéből következtetjük. A hátsó kápa jobb oldalán levő,

A hátsó kápa helyszíni vázlata

2. kép. Ártánd-Nagyfarkasdomb 6. sír, sírrajz részlete

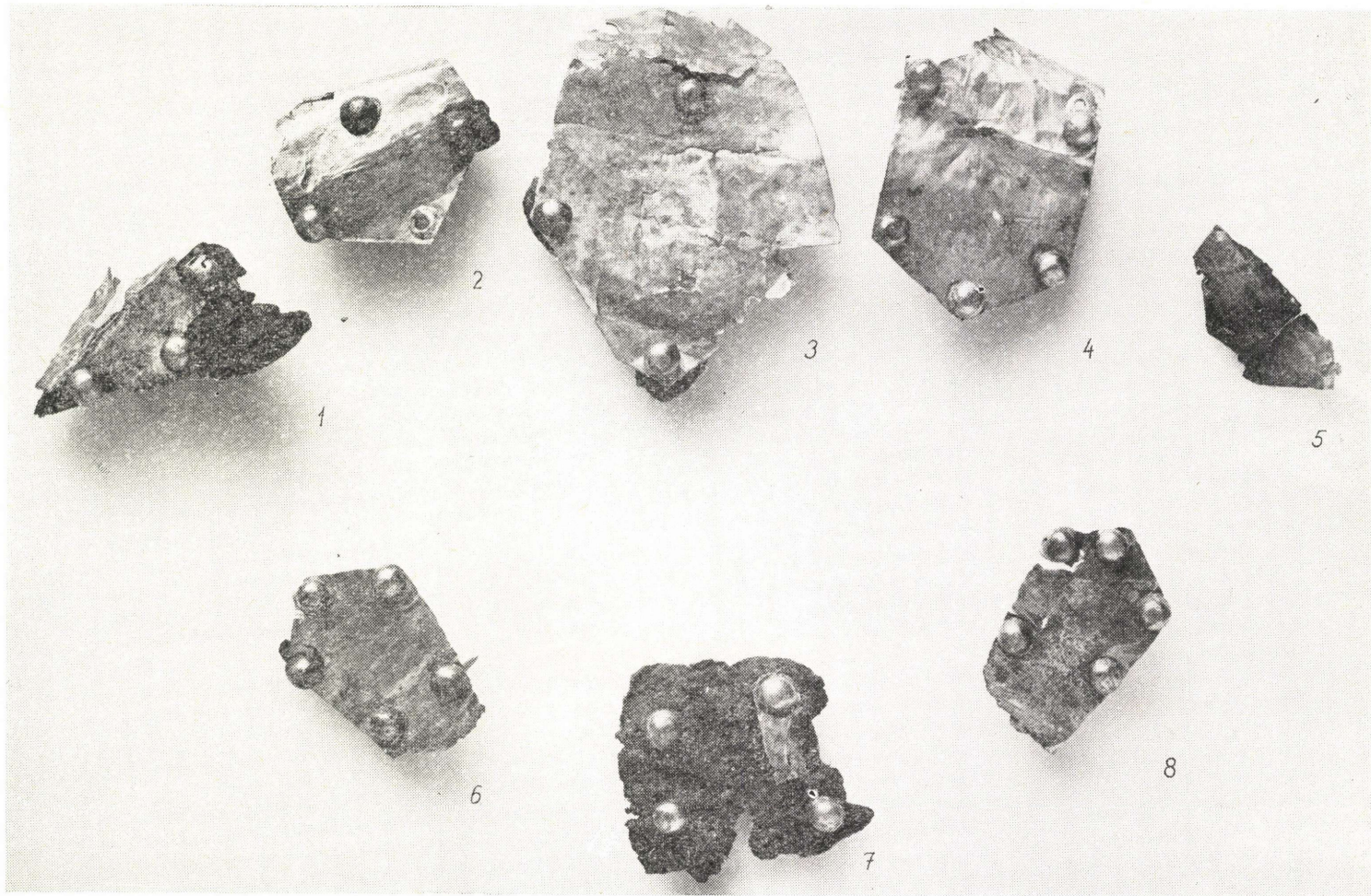
pontatlanul dokumentált lemezek egyike lehet. A párhuzamos oldalak hossza 23 mm, a szélesség 30 mm (4. kép. 4.).

5. Ezüst lemez, töredékes, háromszögletű, a három csúcspanban ezüst szegek vannak. A hosszabb oldalon a kápa peremére ráhajló rész lehetett, amely már a sírba helyezéskor csonka volt. A hátoldalon famaradvány látszik. A rövid oldalak hossza 20—20 mm, szélessége 30 mm. Eredeti helye a hátsó kápa jobb oldalának két pontatlanul dokumentált lemez helyén volt, a felvételkor is a hátsó kápa lemezei közé csomagoltuk, így a hátsó kápa szembenézet szerinti jobb oldalán lehetett legszélelén (4. kép. 5.).

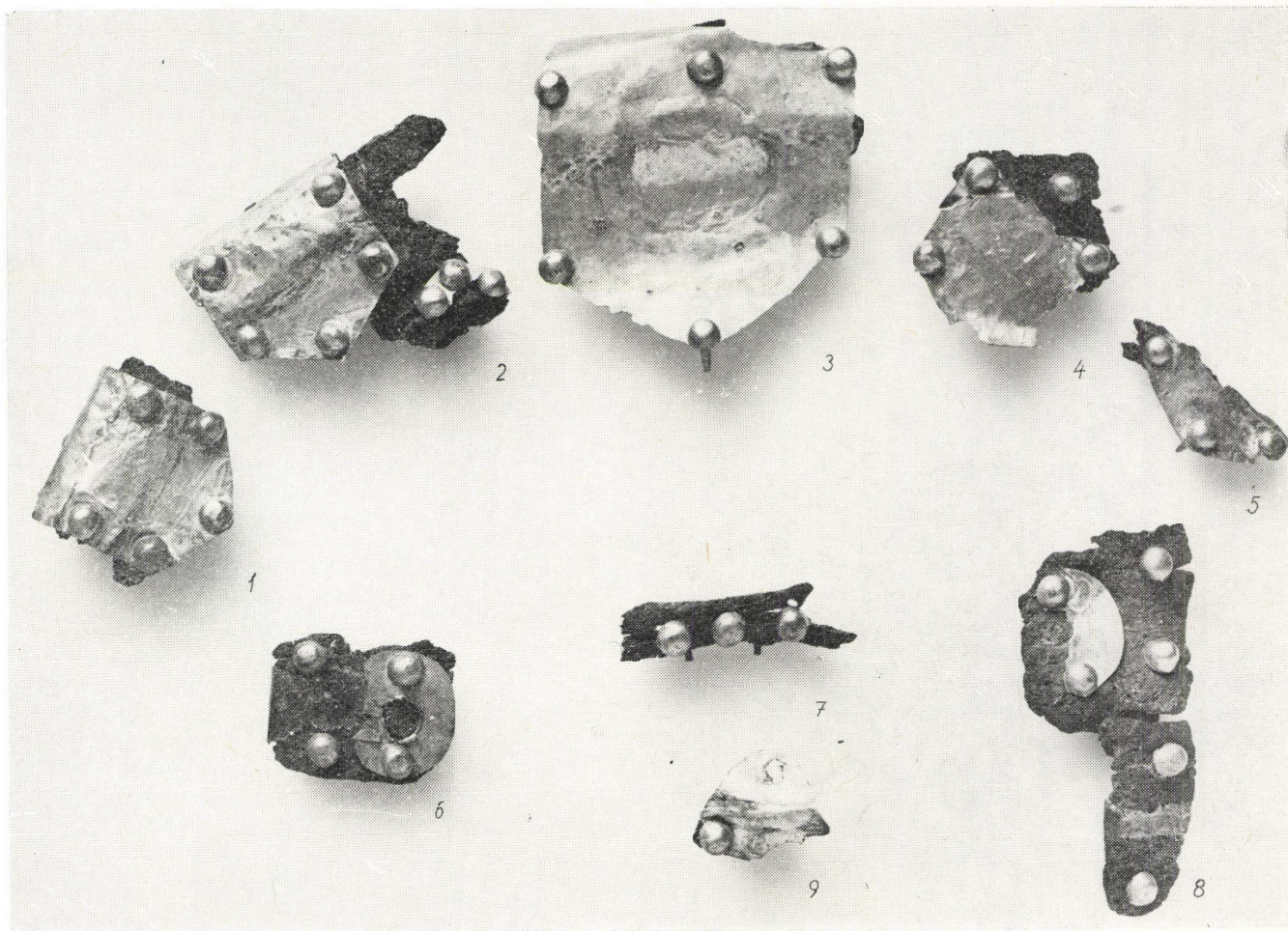
Nem tudjuk pontosan megadni egy kis háromszögletű lemeztöredék helyét. Megnyugtatóan egyik kápan sem tudjuk elhelyezni. A leletek felszedésekor a hátsó kápa lemezei közé csomagoltuk. A helyszíni vázlaton (2. kép.) a hátsó kápa központi lemezének jobb oldalán egy kis lemez van jelölve, talán azzal azonos, legnagyobb hosszúsága 25 mm (4. kép. 9.).

A kápakon és a nyeregszárnyak szegélyén ugyanolyan ezüst szegeket találtunk, mint amilyenekkel a lemezek voltak felerősítve. A szegek elhelyezkedéséről csak vázlatos rajzot készíthettünk, néha csak a szélső szegek közti távolságot és a szegek számát vettük fel, ill. jelöltük. Ezért abban a csoportosításban írjuk le a szegeket, ahogy azokat a csomagolásukkor jelöltük. A szegfejek átmérője átlagosan 6 mm, száruk 12—13 mm.

A hátsó kápa és a hátsó nyeregszárnyak díszei között 13 ezüst szeget találtunk és ezeken kívül néhány szegekkel díszített in situ nyeregszárnydarabot (6. kép. 10—20., 4. kép. 6—7—8.). A hátsó nyeregszárnyak és a kápa díszítésére te-

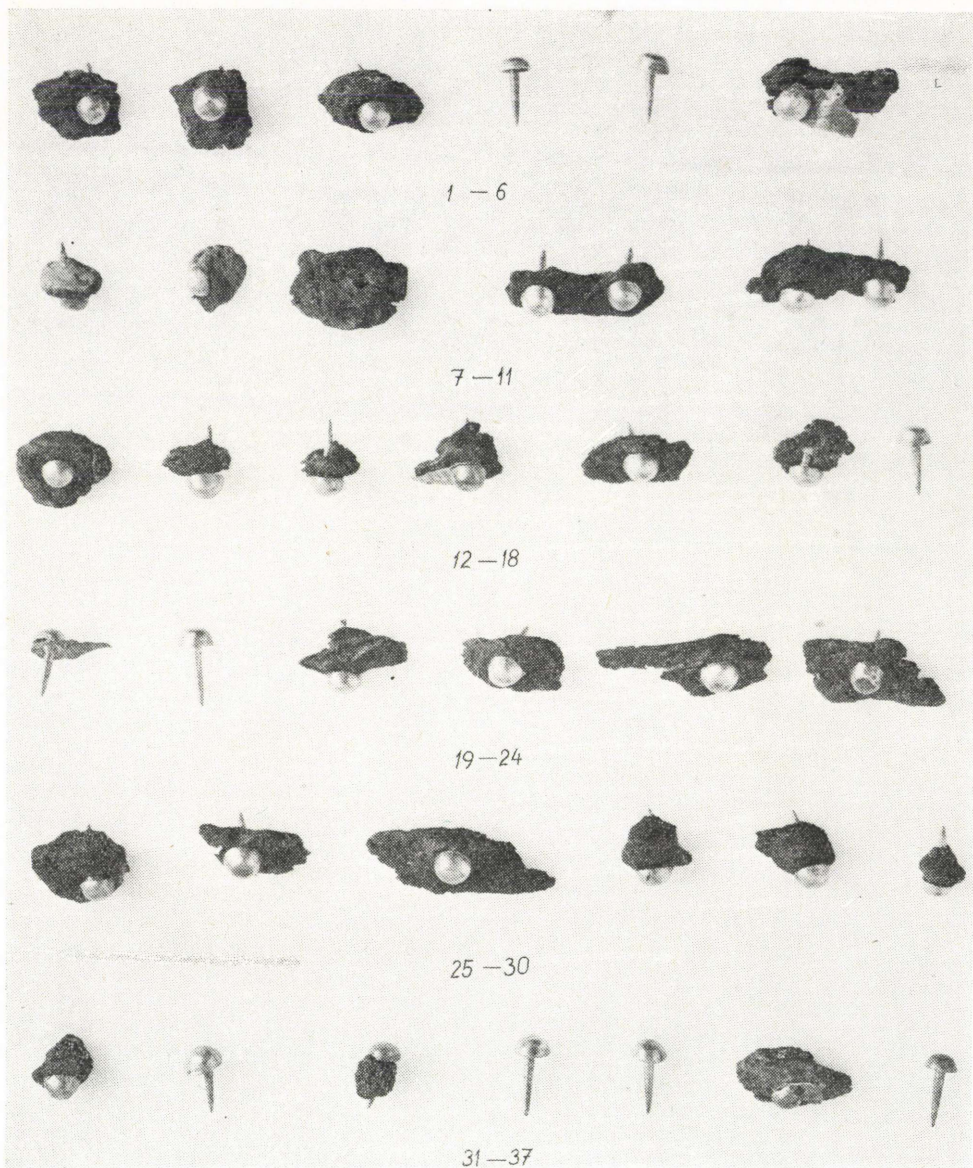
3. kép. Az előkápa maradványai

4. kép. A hátsó kápa maradványai

5. kép. A kápadíszítõ lemezek hátoldala

6. kép. A kápákat és nyeregszárnyakat szegélyező ezüst szegek

hát összesen 26 szeget használtak fel, ill. ennyi maradt ránk. Ezek közül két-két szeggel egy-egy kerekded, közepén kerek kivágású ezüst lemezt rögzítettek a nyeregszárnyak hossz tengelyében, a mellettük megmaradt másik két szögpár a nyeregdeszkák szegélyét díszítette. Két másik szegen kisebb ezüst lemeztöredékek voltak. Talán a hátsó kápa belső ívét díszítette az a töredék, melyen három szeg volt a szokásosnál sűrűbb elhelyezésben. E maradványon még két réz vagy ezüst huzalszegecs is látszik, melyeket a félgömbös fejű szegek közötti szakaszba vertek be (4. kép. 7.).

7. kép. Ártánd-Nagyfarkasdomb, 6. sír lószerszáma és nyeregveretei

8. kép. Az előkápa maradványai a sírban

Az előkápa belső (alsó) ívén levő két kisebb ötszögletű lemez között hét ezüst szeg volt a belső ív szegélyén, melyek közül három jól látszik a képen. Hét további szeg ezek mellé volt csomagolva, és hozzájuk tartozik egy in situ töredék négy szeggel és ezüst lemez töredékkal. E 11 szeg a bal elülső nyeregszárny díszei közé tartozott (6. kép. 21—34., 3. kép. 7.).

A leletek felszedésekor nem jelöltük a többi szeg helyét (6. kép. 1—8., 35—37.). Közülük egy az 5. sz. sír földjéből került elő, a nyereg felett 40 cm-re.

A leletek fentebbi csoportosítása után kíséreljük meg a nyereg, vagy legalábbis egyes részleteinek rekonstrukcióját. Ebben segítségünkre lesznek a nyeregről készült fényképek, melyek alapján egyes leletek helyét felismerjük (7—8. kép.), ill. a méretarányaikban torz helyszíni vázlatok (2., 9. kép.). Felhasználhatjuk a viszonylagos értékű sírrajzot és a tárgyak felvételekor készített feljegyzéseket. Ezek alapján bizonyos részletek helyreállíthatók. A hátsó kápa kibontásakor készült helyszínrajz (2. kép.), a sírrajz és más adatok összesítéséből szerkesztettük meg a 9. képen látható vázlatot, amely a hátsó kápa és a nyeregszárnyak díszait ábrázolja.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a legpontosabb helyszíni részletrajzok sem tennék lehetővé a nyereg pontos helyreállítását. Az előkápát ugyanis már megbolygatta valamilyen rágsáló, s a nyereg lemezeit a bal térd külső oldalán, a halott szájában, ill. a sír alatti földben találtuk meg. Így az előkápát mindenképpen viszonylagosan állíthatnánk helyre. A hátsó kápa egyes lemezei viszont a farészek elkorhadása és szétesése miatt kerültek olyan helyzetbe, hogy a kápa alakja nem határozható meg pontosan. Mindkét kápara jellemző, hogy a veretek nem borították be az egész felületet, mint ahogy a szakonyi nyereg esetében tapasztalhattuk, tehát egymás mellé rakva nem rajzolták ki a kápák körvonalát. További nehézséget jelent, hogy a leletek restaurálásakor össze is keveredhettek. A jelenlegi rekonstrukció gyakorlatilag a restaurálás után együtt levő egységek alapján történt. Ez a feltehető keveredés nem lényeges, de számolnunk kell vele. Pl. a feltáráskor a 3. kép 4. sz. lemez bal felső szege hiányzott, a feltáráskor készült fotófelvétel ezt bizonyítja. A restaurálás után ide is került szeg. A 4. kép 9. sz. lemezen eredetileg egy szeggel több volt, ma csak egy szeg van a helyén.

Az *előkápa*. Rekonstrukciójában nagy segítségünkre van a szakonyi és talán még inkább az isimbaji nyereg előkápája. Ez utóbbin az ötszögletű lemezek hosszú, megnyúlt alakúak. A kápa felső szegélyére három, kb. 6—8 cm hosszú, keskeny, ötszögű aranyozott ezüst lemez volt csúcsával lefelé felerősítve. Az alsó (belső) ívén két kisebb lemez volt csúcsával felfelé, ezek csúcsa a felső három lemez csúcsai által közbezárt két üres háromszögű mezőbe ékelődött be. Az ártándi nyereg előkápája talán kissé szélesebb ívű volt a szakonyinál, azaz nem volt félkörös ívű. Rekonstrukciónkat a csúcsúkkal felfelé álló kis lemezek helyszíni felvétele határozza meg (8. kép.). Ezen a felvételen jól látszik, hogy a kisebb, csúcsával felfelé álló lemez felerősítő szegeivel egy sorban további három szeg volt. A helyszíni feljegyzés szerint a két kis lemez szélei között 16 cm volt a távolság, a sírrajz kisebb pontossága 15 cm-t jelez. A lemezen levő két-két szeg között további 7 szeg volt egy sorban. A fénykép és a sírrajz szerint a lemezek szimmetrikus helyzetűek lehettek, de koránt sincsenek bolygatatlan helyzetben, legalábbis a csúcsával lefelé álló lemez. Figyelembe véve a szakonyi és az isimbaji csúcsúkkal felfelé álló lemezek helyzetét, az ártándi nyereg előkápájának alsó (belső) ívét a két csúcsával felfelé álló kisebb ötszögű lemez díszítette, melyek az esetleges elcsúszást is figyelembe véve legalább 10—11 cm-re voltak egymástól. A lemezek alján levő szegekkel egysorban levő hét szeg a kápa belső ívét rajzolta ki. Mivel a fényképen az alsó lemezek mellett levő három szeg szinte egy sort alkot, ennek alapján a kápa belső ívét a külsőhöz hasonlóan szélesnek kell elképzelnünk. Azaz a lemezek és a köztük levő szegek nem egy kis sugarú félkörös ív mentén helyezkedtek el, hanem felül alig ívelő volt a kápa vonala, ahogy az isimbaji rekonstrukción is látszik.

A felső (külső) ív közepén három lemez lehetett. Az egyik az előkapa részletét bemutató fényképen is jól látszik. Az előkapa felső ívéen levő összes többi lemez másodlagos helyzetben volt. Az előkápán való elhelyezésüket két tényező támogatja: 1. Az előkapa lemezei közé voltak csomagolva, 2. a hátsó kapa lemezei közé egy kivétellel nem illeszthetők be. Az isimbaji nyereg előkápáját figyelembe véve a felső ív közepén a nagy töredezett ötszögű lemez lehetett (3. kép. 3.). A középső lemeztől jobbra helyezkedhetett el a fényképen is látható csúcsos aljú lemez (8. kép, 3. kép. 4.). A középső lemez bal oldalára a jobb oldalához hasonló nagyságú lemez kívánkozik, ilyen azonban nincs. Az előkapa együtt elcsomagolt lemezei közül csak egy van, amely számításba jöhet: a 3. kép 2. sz. lemeze.

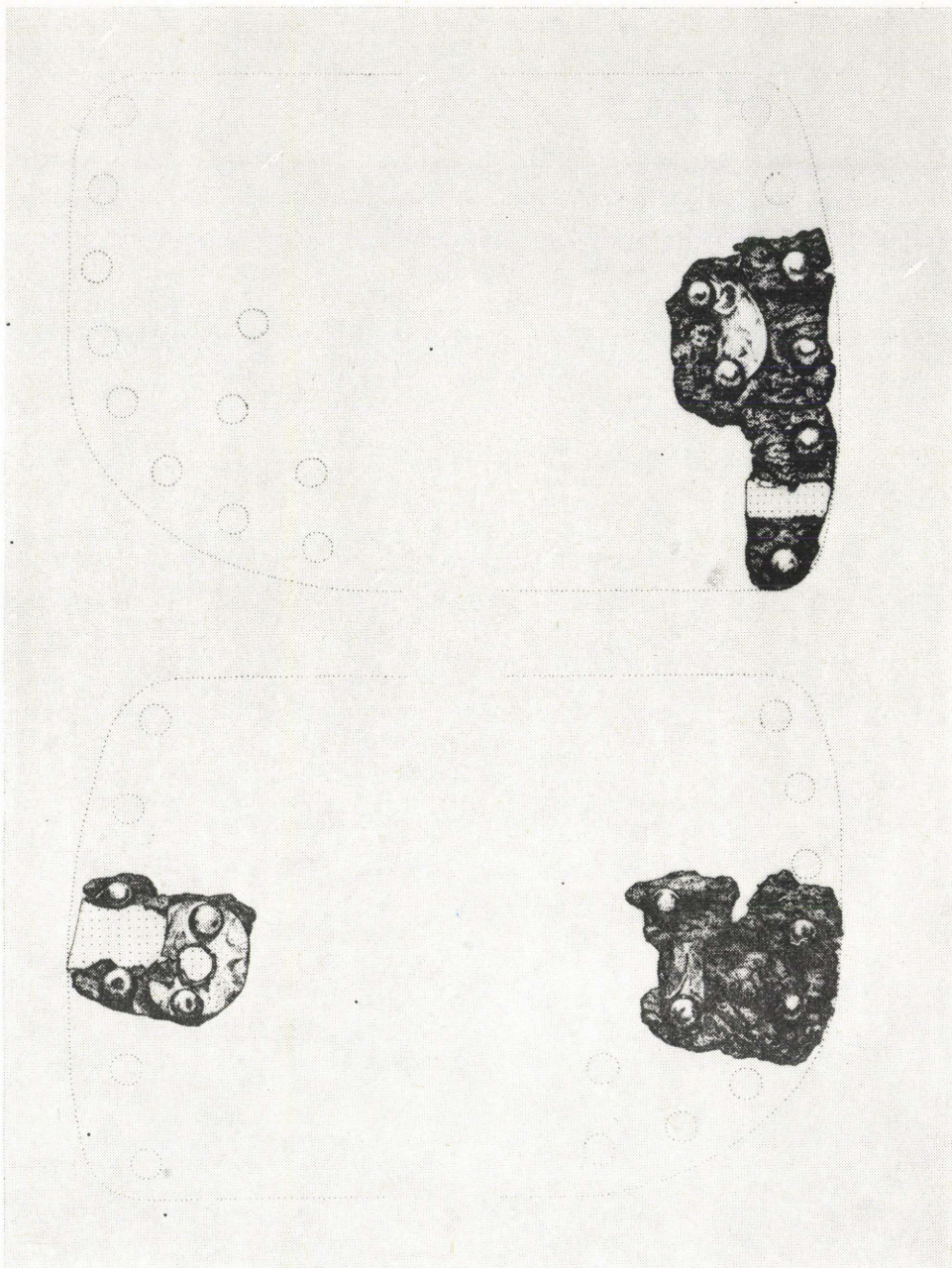
A középső lemeztől jobbra és balra még 1-1 kisebb háromszögletű lemez lehetett (3. kép. 1., 5.), melyek közül az egyik a bal térd mellett került elő, a másik a halott szájában volt. Az előkápán tehát hét lemez volt.

Milyen volt a kapa alakja? Mind az alsó, mind a felső ív széles lehetett. A kapa külső síkjára a lemezek felületéből következtethetünk: a lemezek fel voltak szegelve a kapa felületére, tehát felvették a kapa külső síkjának alakját. Sajnos e tekintetben nem egyértelműek az adatok. A középső nagyobb lemez jelen állapotában teljesen sima, felső része le is törött, ennek alapján nem tudjuk, hogy a perem domború, lekerekített, vagy szögletes volt-e. Arra sem ad támpontot, hogy volt-e az előkápán a perem alatt vagy valamivel lejjebb homorú vájat, mint a szakonyi nyergen, vagy akár saját nyergünk hátsó kápáján. A középső lemez két oldalán levő lemezek már arra utalnak, hogy a kapa nem volt egyszerű, sík felületű. Sőt inkább azt feltételezik, hogy a domború perem alatt volt egy sekély vájat. Ugyanakkor azonban a 3. kép 1. sz. háromszögű lemez felülete nem domborodik, mint a hátsó kapa lemezeinek felső része, hanem az alatta megmaradt famaradványok felületéhez igazodva homorúan ívelt volt. Ennek magyarázatát csak részben kereshetjük abban, hogy a kiszáradó fa megvetemedett. A fatörédéek előrehajló alsó szélén szeglyuk látszik, melynek iránya kissé ferde. Ha a fa felülete eredetileg egyetlen síkban volt, akkor e lyukba illő szeget nem lehetett volna a fába beverni, vagy csak nagyon ferdén.

Az előkapa felületéhez a másik adatot az alsó (belső) ív bal oldali lemeze szolgáltatja. A helyszíni felvételen jól látszik, hogy a lemez felülete eredetileg ívelt volt, azaz az előkápán az alsó szegélytől kiinduló, és talán a felső szegélyig tartó lapos homorú vájat volt. Végeredményben a bizonytalanság nem a tekintetben van bennünk, hogy volt-e a kápán vájat, hanem hogy milyen volt. Erre sajnos egyértelmű feleletet nem tudunk adni.

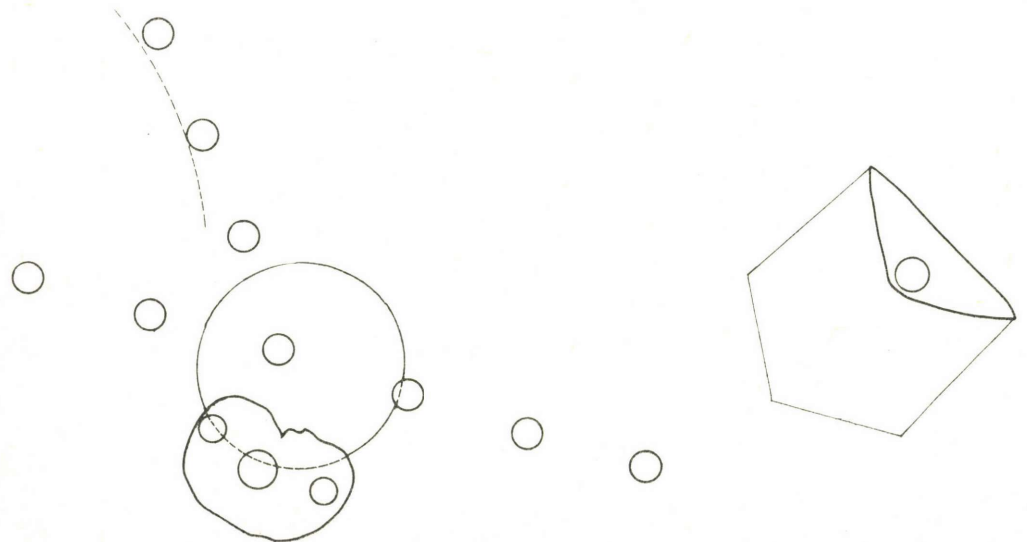
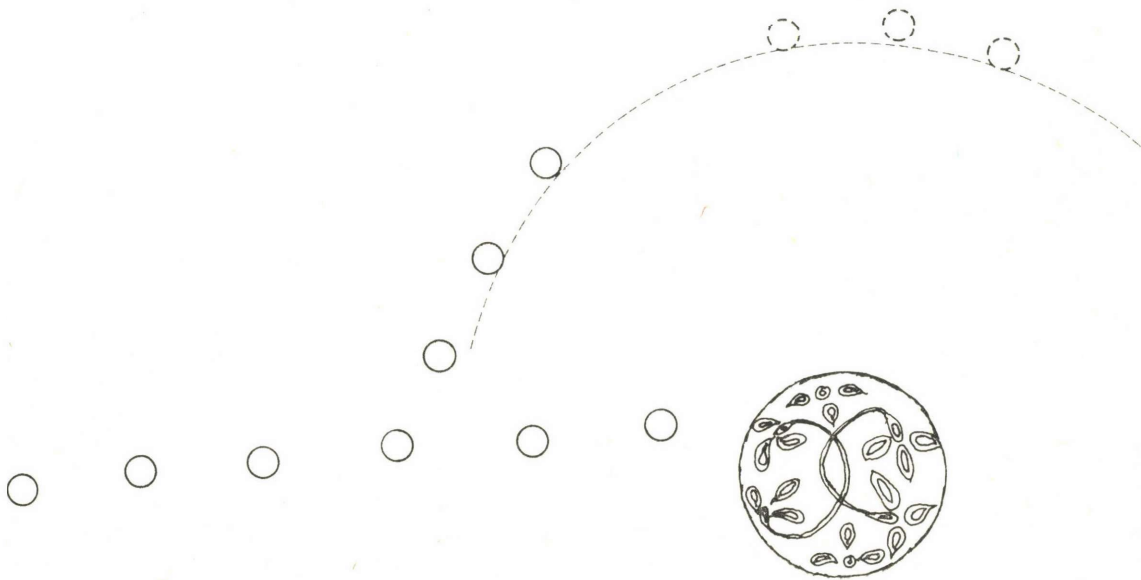
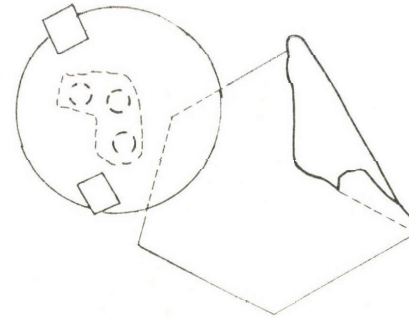
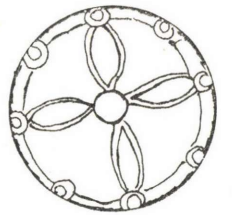
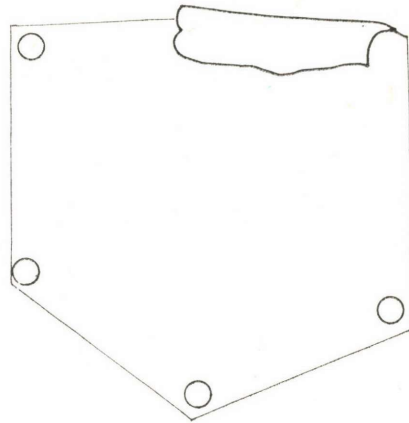
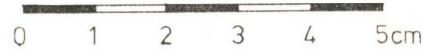
A *hátsó kapa*. Díszei közül három lemez helyét pontosan és egyértelműen rögzítettük. A nagyobb ötszögletű lemez a kapa felső ívének közepén helyezkedett el. Felső, visszahajló részét a kapa peremének belső oldalára szegelték fel. Mellette, a hátsó káppal szembenézetben bal oldalon az a kisebb ötszögletű lemez volt, amelynek famaradványain a három különálló szeg is megmaradt. A harmadik ötszögletű lemez ettől is balra volt, de valószínűleg jelentősen elmozdulva (2. kép., 9. kép.). Mindhárom lemez közös jellegzetessége, hogy felületük felfekve a kápara, követi annak felületét. Ennek megfelelően a kapa pereme lekerekített, domború, amely alatt a lemezek belesimulnak abba a vájatba, amely a perem alatt a kapa külső oldalán körbefut. Ez a jellemzője annak a lemeznek is, amelynek helyét a felszedéskor pontatlanul dokumentáltuk (4. kép. 4.). Alakja és mérete is megfelel annak a követelménynek, hogy az első két kisebb lemez szimmetrikusan elhelyezett párjának tekintsük. E lemez esetében azonban nem világos, hogy a famaradvány a várható domborodás nélkül nyúlik tovább, és az sem érthető, hogy a famaradványon levő szeg felett a fa miért nyúlik tovább? Esetleg egy két részből összeállított lemez töredékével van dolgunk, melynek felső része elpusztult?

A hátsó kapa jobb oldali szélső lemezéből csak egy nagyon töredékes három-

10. kép. A nyeregszárnyak rekonstrukciója

A hátsó kápa belső oldalán levő
veretek rekonstruált rajza

szögletű lemez maradt meg (4. kép. 5.). Ezt minden nehézség nélkül egy szélső lemez töredékének tekinthetjük. Ugyanakkor a hátsó kápa lemezei között volt egy kis, nagyjából háromszögletű lemez két szeggel (ma már egy kiesett közülük), amelyet nem tudunk szimmetrikusan elhelyezni rajta (4. kép. 9.).

Annak ellenére, hogy a hátsó kápa lemezeinek rendje megállapítható, alakját mégsem rajzolhatjuk meg teljes bizonyossággal. Ennek oka az, hogy a nyereg faalkatrészeinek korhadásakor a lemezek elmozdultak helyükről, s a feltáráskor rögzített állapotból nem határozhatjuk meg egyértelműen a kápa alakját. Biztos, hogy szélesebb volt, mint az előkápa, s ezért a helyszíni és a rekonstruált vázlaton mérhető adatok nem vonatkoztathatók fenntartás nélkül a nyeregére. A kápa bal szélén levő lemez helyzete arra utal, hogy oldalra csúszott, így ez sem segíti a rekonstrukciót. A kápa belső ívének egy részét 3-3 ezüst szeg jelezte. E szegek a nyeregszárnyaktól kiindulva mindkét oldalon 4—5 cm-es szakaszon szegélyezték a kápa belső ívét. Közülük a két alsó, egymással szemben fekvő szeg egymástól való távolsága, azaz a belső kápaív szélessége 12 cm körül lehetett. Ez a méret reálisnak látszik: a söltszentimrei nyereg hátsó kápájának belső íve 11,5—12 cm szélességre mutatott, az eger-répástetői nyereg esetében pedig 13 cm-t állapítottak meg.⁷ Ha e 12 cm-hez hozzászámítjuk a két nyeregszárny egyenként 10 cm-es szélességét, akkor a hátsó kápa becsült legnagyobb szélessége 32—34 cm lehetett (a nyeregszárnyak kb. 30 cm-es szélső pontjainak alapján). Magassága a dőlésszög ismeretének hiányában nem adható meg.

A *nyeregszárnyak*. Előbb szólnunk kell a nyeregdeszkákról. A nyeregdeszkák megközelítő hosszát a sírrajz részlete és a hátsó kápa vázlatos rajzának összevetése alapján adhatjuk meg. A hátsó kápa bal oldali szélső lemeze előtt néhány cm-rel találtuk meg a bal hátsó nyeregszárny szegsorát. Ennek alapján a jobb oldali lemezek és a jobb oldali elülső szárnyvégnek a távolsága, melyet kb. 42,5 cm-nek mértünk, adja meg a nyeregdeszkák hosszúságát.⁸

A hátsó nyeregszárnyak rekonstruálása egyszerű feladatnak látszik. Mindkét szárnyvég ezüst szegekkel volt kiverve.⁹ Mindkét szárnyvégről készült vázlatrajz. Az egyik vázlaton a hat szegből álló sor hosszát 9 cm-nek jelöltük, a másikon a szegek elcsúszásából adódóan nagyobb a távolság, de szintén hat szeget láthatunk. Az in situ megmaradt töredékek is kb. 9 cm-es szegsorról tanúskodnak. A 4. kép 8. sz. töredék alsó fele két darabra törött, és restaurálásakor műgyantával egészítették ki. A műgyanta széles csíkja a két szeg közé ékelődve legálább négy mm-rel eltávolította egymástól a két szeget. A két töredéken megmaradt négy szeg helyzete, a köztük levő távolság és a nyeregszárny széle így is hitelesen áll előttünk. A szinte törvényszerűnek tekinthető 10—11 mm-es szeg-távolság mellett a hiányzó két szeggel együtt 9 cm távolságú szegsorról számolhatunk, amely a szélekkel együtt kb. 10 cm-es szárny szélességet ad ki (10. kép.). A vázlatrajzokon feltüntettük, hogy a szegsor belső oldalán levő kör alakú leme-

7 László Gy.: A koronci nyereg 36.; Szabó J. Gy.: Honfoglalás kori sírok Eger-Répástetőn. Egri Múz. Évk. 2 (1964) 112.

8 Jelen tanulmány német nyelvű változatában nem foglalkoztunk a nyeregdeszkák méreteivel, mert a mérhető adatokat torznak éreztük. A Magyar Nemzeti Múzeum két 18. századi nyergének méretei azonban meggyőztek minket arról, hogy a méretek java része a kis méretű nyergeken igazolható. A MNM Fegyvertárának régi Teleki hagyatékából származó nyergén (Itsz. F.57.6706.) a nyeregdeszkák mindössze 40 cm hosszúságúak, az elülső nyeregszárny 4, ill. 5 cm, a hátsó nyeregszárny 8, ill. 13 cm hosszú. A nyeregdeszka szélessége 11,5 cm. Az elülső kápa belső ívének szélessége 12 cm, a hátsó kápa belső ívének 13,5 cm-es távolságot mértünk. Egy másik nyergén (Itsz. F.57.6705.) a nyeregdeszkák hossza 46,5 cm volt. A nyeregdeszkák alsó részének a hátsó kápa alatti legszélesebb ponton egymástól mért távolsága 31 cm volt. Az ártándi nyereg adatai számos ponton mutatnak egyezést e két újkori nyereg adataival.

9 Irenszej. Burját hősnének. (Bp. 1976) 65.: ezüst szeggel kiverter nyerge van a hősnék. E díszítésmód szintén gyakori lehetett.

zek közül az épebb a jobb oldali nyeregdeszkán, a csonka a bal oldalin volt. A 8. sz. töredék tehát a bal oldali nyeregdeszka hátsó szárnyvégéhez tartozó. A hátsó nyereg szárnyak enyhén íveltek, de nem szűkülnek össze. A harmadik és negyedik szeg a szegsor közepén foglal helyet. Így az áttört lemezek, melyek a harmadik és negyedik szeggel együtt maradtak meg, a szárnyvégek hossztengegyének közepén vannak. A hátsó kápa és a szárnyvégek szegei teljesen szimmetrikusan helyezkednek el: 6-6 szeg a szárnyvégeken, 2-2 szeg a kör alakú lemezeken, és 3-3 szeg a kápa belső ívén, melyhez még a három szeget megőrző in situ töredék tartozik. Mint már említettük, a hátsó kápa és a nyereg szárnyak szegeinek száma 13 volt. Ez a szám az in situ megmaradt töredékekkel együtt 26. A rekonstrukció szerint egy szeg feleslegünk van. Ez a szeg véletlenül kerülhetett a hátsó kápa szegei közé, talán a bizonytalan elhelyezésű kis lemeztöredékről. Lehetséges azonban, hogy mégis a hátsó kápa belső szegélyét díszítő szegek közé tartozik.

Az előlő szárnyvégek közül a jobb oldaliról két vázlatrajz készült, melyek a szegek számát illetően eltérőek. Az egyik 11 szegből áll a szárnyvég szegeinek száma, a másikon pedig kilencből. A különbség abból adódhat, hogy a leletek felszedésekor még két szeg előkerült, de csak az egyik rajzra jelöltük be őket. Hitelesebbnek mindenképpen az előbbi látszik, mert ebben az esetben fennmaradó 11 szeg szimmetrikusan a másik szárnyvégre kerülne. A bal oldali nyeregdeszka szélessége az előlő szárnyvégen is 10 cm, a kápa előtt levő rész pedig 5,5–6 cm hosszúságú lehetett. A külső sorban 8 szeg számára van hely, a belső soron pedig háromnak. A külső soron mindkét oldalról 3 szeg fogja közre azt a töredéket, amelyen négy szeg van: e négy szegből kettő a külső sorba igazodik, másik kettő a belső sorban van. Ez utóbbiak a nyereg szárny hosszanti tengelyében levő lyukas lemez felszegelésére szolgálnak. A harmadik belső sori szeg valószínűleg csak az esztétikai hatás kedvéért került a kápa melletti részre (10. kép.). Az előlő jobb oldali nyereg szárny valószínűleg hasonló volt a bal oldalához.

A szakonyi és az ártándi nyereg díszítését tekintve a honfoglalás kori nyereg között jellegzetes önálló típust képvisel. A ránk maradt emlékek arra utalnak, hogy az ezüst lemezek elhelyezése nagyon változatos formában történt (Bodrogvéc, Gyömöre, Koroncó, Isimbaj, Szakony, Ártánd: hat nyereg — hatféle díszítés). Valószínűleg két egyforma díszítés nem fordult elő. Ez adódik abból a körülményből, hogy a lemezek változatos elhelyezése mellett a lemezek formája is változatos volt. Az ezüst lemezekkel való díszítés szokása keleti hagyományokra vezethető vissza. Az isimbaji nyereg ugyanis nem egyedülálló párhuzama a magyarországi lemezes díszű nyergeknek. N. A. Mazsitov a bekesevi 1. temető egyik női sírjából is hasonló lemezes díszű nyeret mutat be.¹⁰ A Dél-Ural nyugati oldalán tehát a IX–X. században nem voltak ritkák a lemezes díszítésű nyereg-

A lemezek laza elhelyezése megnehezíti e nyereg rekonstrukcióját. Csak az olyan kivételes épségű leletek helyreállítása sikerülhet, mint a szakonyié, vagy ha jó állapotban maradnak meg a fa alkatrészek. Érdemes megjegyeznünk viszont, hogy talán éppen ezen oknál fogva mind az isimbaji, mind a bekesevi nyeret széles kápa ívének határozta meg Mazsitov. Az ártándi nyereg esetében feleletet kaptunk a szárnyvégek szélességére, formájára és díszítésére, és a nyeregdeszkák körülbelüli hosszát is ismerjük. Ismerjük az első és a hátsó kápa díszítérendszerét, sejtjük az alakját, de nem ismerjük a kápák pontos méreteit, részleteit. A nyereg közlését mégis indokoltak tartjuk, hiszen ez az első, teljes egészében közreadott ezüst lemezes díszítésű darab.

10 *Mazsitov. N. A.*: i. m. 27.

Károly Mesterházy

SATTEL AUS DER LANDNAHMEZEIT VON ÁRTÁND

Im Jahre 1965 wurden in der Gemarkung der Dörfer Ártánd und Biharkeresztes auf dem Nagyfarkasdomb unter anderem Grabstätten aus der Zeit der Landnahme aufgedeckt. In der Grabstätte mit der laufenden Nummer 6, in der eine hochstehende Dame ruhte, stiess man auf einen mit silbernen Platten verzierten Sattel. Die Rekonstruktion dieses Fundes wurde durch den Umstand erschwert, dass die hölzernen Teile vollständig verrottet waren, und die Silberplatten sich von ihrem ursprünglichen Platz gelöst hatten. Dennoch gelang es, das System der Verzierungen an den Sattelköpfen sowie einige Abmessungen des Sattels zu determinieren. Am ersten Sattelkopf waren sieben Platten befestigt. Die Form des Sattelkopfes bestimmten die beiden Silberplatten, welche sich im Innenbogen des Sattelkopfes befanden, und die sieben zwischen den Platten angeordneten Silbernägel. Demzufolge hatte der erste Sattelkopf einen breiten unteren und oberen Bogen. Das heisst, dieser war nicht halbrund und erinnerte an den Isimbajer Sattelkopf. Die Anordnung der Verzierungen am ersten Sattelkopf zeigt die Abbildung 3. Am hinteren Sattelkopf waren ursprünglich fünf fünfeckige Platten. Der Innenbogen des Sattelkopfes und die Enden der Sattelbäume wurden mit Silbernägeln beschlagen. Die Abmessungen der Sattelbäume betragen in der Länge etwa 42 cm und in der Breite etwa 10 cm (Abb. 10). Die Anordnung der Verzierungen am hinteren Sattelkopf zeigt die Abbildung 4. Unter den ungarischen Sätteln aus dem 10. Jahrhundert war der Szakonyer Sattel auf ähnliche Art verziert. Auch hier waren am vorderen Sattelkopf silberne Platten dicht aneinander gereiht. Ausserdem weiss man von vielen Sattelfunden, wo die Verzierungen aus silbernen Platten bestanden (Gyömöre, Bodrogvécs, Mohács, Mezótúr usw.). Die besten Parallelen zu den mit Silberplatten verzierten ungarischen Sätteln sind aus Baschkirien bekannt, aus Ischimbaj und Bekeschév.

